

Carnaval, een levende traditie?

Carnaval brengt elk jaar duizenden feestvierders op de been. Dit volksfeest behoort daarmee ongetwijfeld tot het meest bekende immaterieel erfgoed. De carnavals van Binche en Aalst staan zelfs op de Representatieve Lijst voor het Immaterieel Cultureel Erfgoed van de Mensheid van de Unesco. Maar carnavalsvieringen vind je in alle vormen, maten en gewichten. Een pas verschenen boek over carnavalsvieringen in Nederland en Vlaanderen trachtte deze te documenteren via een bevraging van ongeveer 1.200 carnavalsverenigingen.¹ Dit grootschalige onderzoek bevat bovendien een aantal opvallende conclusies over de toekomst van het carnaval en de rol die heemkundige verenigingen kunnen spelen bij het ‘borgen’ van deze traditie.

Grootschalige bevraging...

Anders dan bij andere boeken die eerder over dit onderwerp verschenen, ligt een grootschalige enquête aan de basis van het boek.² Het onderzoek richtte zich hoofdzakelijk op carnavalsverenigingen met een prins en op verenigingen die verantwoordelijk zijn voor de organisatie van een stoet. Dat zijn in feite de koers- en gezichtsbepalende verenigingen. Uiteraard bestaan er daarnaast nog andere carnavalsverenigingen zoals optochtgroepen, jeugdcarnavalsverenigingen, verenigingen van oud-prinsen, enzovoort. Deze werden buiten het onderzoek gelaten. In totaal hebben 1200 verenigingen aan het onderzoek meegewerkt, wat neerkomt op een respons van 95 procent. Uit Vlaanderen werkten zo’n 160 verenigingen mee, de meeste uit Limburg en Oost-Vlaanderen. De enquête heeft dan ook een vrijwel compleet beeld van het carnavalslandschap in al zijn rijkdom en diversiteit opgeleverd.

En diversiteit is absoluut een kenmerk van dat landschap. Naast de gereputeerde en befaamde Vlaamse ‘carnavalsburchten’ Aalst, Maaseik, Herenthout, Ronse, Halle, Hamme en Leuven, blijken ook heel wat andere lokale gemeenschappen het carnavalsfeest te vieren met vaak speciale tradities zoals het gansrijden in de Antwerpse polders, de viering van de Rode en Groene Broeken van Rillaar, het hanenkappen in onder meer Olmen en allerhande ritue-

len rond de Graaf van Halvasten. Het onderzoek brengt ook deze kleine tradities voor het voetlicht.

...als vitaliteitsmeter voor carnavalsvieringen

Interessant is dat de bevraging niet alleen feitelijke gegevens oplevert, maar ook bedoeld was en gehanteerd is als een soort ‘vitaliteitsmeter’. Op basis van de ontwikkeling van het aantal carnavalsverenigingen, hun ledenaantal, de omvang van de stoeten, het repertoire en de maatschappelijke erkenning werd de vitaliteit van het carnaval geanalyseerd. Mag carnaval anno 2015 nog steeds de naam ‘volksfeest’ krijgen?

Het antwoord op die vraag is niet eenvoudig te formuleren. Het feit dat dit de eerste echt grote bevraging is, maakt het bijvoorbeeld niet makkelijk om vergelijkingen met het verleden te maken omdat solide statistische gegevens over het aantal verenigingen in het verleden in Vlaanderen ontbreken. Toch geeft dit onderzoek aan dat het met de vitaliteit van het carnaval niet al te best gesteld is. Zo meldt bijna de helft van de Vlaamse verenigingen dat het aantal carnavalsverenigingen in hun omgeving de laatste 20 jaar sterk afgenomen is. Naast deze min of meer subjectieve indruk, blijkt echter ook uit andere gegevens dat de traditie niet zo solide is. Zo blijkt de doorsnee carnavalsvereniging inderdaad vrij jong te zijn: 22 procent van de verenigingen werd gesticht vóór 1960, 44% dateert uit de periode 1960-1980 en 34 procent van de verenigingen is jonger dan 35 jaar. Dat wijst op stoppen en heroprichten. Carnavalsverenigingen zijn bovendien meestal erg klein: zo’n 64 procent telt minder dan 25 actieve leden. Jeugdafdelingen, dansgardes of eigen muziekgroepen carnavalsbands zijn bij nog geen 10 procent van de verenigingen te vinden.

Vertrouwen in de toekomst?

Ondanks deze eerder negatieve geluiden, ziet maar liefst 70 procent van de nog werkende carnavalsverenigingen de toekomst met vertrouwen tegemoet. De bloei van de carnavalstoeten speelt hierbij een belangrijke rol. Het aantal wagens en groepen dat aan deze stoeten deelneemt, blijkt namelijk constant of neemt toe. Slechts 15 procent van de verenigingen meldde een afname.

In tegenstelling tot andere Europese landen vinden de stoeten in Vlaanderen plaats van Driekoningen tot Tweede Paasdag, met uiteraard pieken rond Vastenavond en Halfvasten. (zie onderstaande grafiek).

Belangrijk bij dat optimisme is ook de erkenning die de verenigingen krijgen van hun gemeentebesturen: liefst 74 procent van hen wordt ontvangen op het gemeentehuis en 17 procent kregen bezoek van de burgemeester of een schepen.

Toch hangen ook donkere onweerswolken boven het carnavalslandschap. Zo'n 23 procent van de verenigen deelt dit enthousiasme over de toekomst niet. De economische crisis mist zijn effect niet, want vooral de afnemende subsidies baren deze verenigingen grote zorgen.

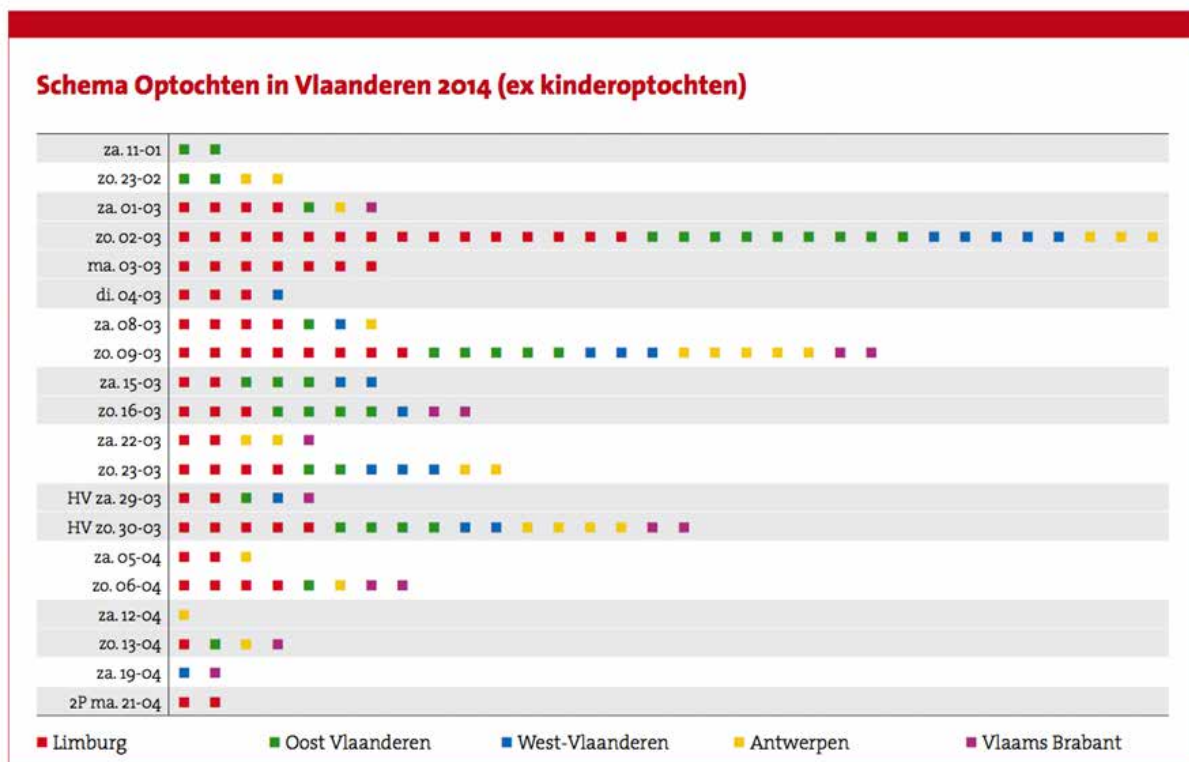
Bedreigingen voor de carnavalsvieringen

De slechte financiële situatie is echter niet de enige bedreiging voor het carnavalsfeest. Ook tal van culturele en maatschappelijke veranderingen laten zich voelen. Een SWOT-analyse, een analyse van de sterktes (strengths), zwaktes (weaknesses), kansen (opportunities) en bedreigingen (threats), legt deze bloot en doet zo ook een voorspelling over de toekomst het van het carnaval.

Veel van die 'bedreigingen' zullen heemkundigen niet vreemd in de oren klinken. De verandering in de leeftijdsopbouw en de bevolkingsafname in bepaalde lokale gemeenschappen zorgen er bijvoorbeeld voor dat tradities moeilijker in stand kunnen worden gehouden. Vaak dreigt het inwonertal onder de kritische grens te duiken om een viering mogelijk te maken. Bovendien lijkt de jeugd in veel mindere mate de binding met een lokale gemeenschap en ook haar tradities, zoals het carnaval, te voelen. Tegelijkertijd viëren jongeren, de zogenaamde groene golf, carnaval ook op een andere manier dan de grijze golf, zodat eerder van een veranderen van de traditie, sprake is dan van verdwijnen.

Een andere mogelijke bedreiging is dat befaamde carnavalsburchten alle aandacht naar zich toe trekken ten nadele van de vieringen in kleine dorpen. De diversiteit lijkt dus bedreigd en een zekere polarisering loert om de hoek.

Tot slot vormen organisatorische eisen en financiële problemen een heikel punt. Zo zijn er te weinig bouwlocaties, nemen de kosten alsmaar toe en is er sprake van verscherpte veiligheidseisen. Dit zijn problemen waarmee alle verenigingen, zowel carnavalsverenigingen als heemkundige kringen, te kampen hebben.

In de kolom voor carnavalszondag ontbreken 4 verenigingen (3 in plaats van 5 voor Antwerpen en 2 voor Vlaams Brabant)

Een sfeerbeeld van Aalst Carnaval uit 2010 © Wikisid – Creative Commons Wikimedia

Oplossingen hiervoor worden voornamelijk gezocht in samenwerking. Soms gebeurt die noodgedwongen door grootschalige herindelingen. Lichtoptochten duiken op als een soort ‘light-versie’ van het carnaval, in meerdere betekenissen.

Het belang van historisch onderzoek

Om de carnavalstradities over te leveren aan de volgende generatie, is het documenteren ervan erg belangrijk. Daarbij gaat het er niet enkel om de lokale hedendaagse vieringen te beschrijven, maar ook om de historische wortels van de viering in kaart te brengen. De aandacht die in het boek wordt geschonken aan de historiek van de verschillende carnavalsvieringen moet andere carnavalsverenigingen en heemkundigen er toe aanzetten om ook hun geschiedenis zorgvuldig vast te leggen.

Heemkundigen kunnen hierbij een belangrijke rol spelen. Als lokale onderzoekers kennen zij als geen ander het bronnenmateriaal. Niet alleen archieven van de carnavalsverenigingen, maar ook an-

dere bronnen (zoals kranten of zelfs middeleeuwse stadsrekeningen of archief van gilden) getuigen vaak van een traditie, die teruggaat tot voor het ontstaan van de vereniging: de schrijvers noemen dat de prenatale fase. Heemkundigen kunnen bovendien hun ervaring op het vlak van erfgoedzorg aanwenden om carnavalsverenigingen aan te moedigen de ‘materiële sporen’ van hun feesten goed te bewaren.

Carnaval, een levende traditie

Al in 1854 noemde A. Fahne het carnavalsfeest in zijn werk *Der Carneval* een ‘Korrelat der Zeit’. En ook dit onderzoek toont het opnieuw aan: het carnavalsfeest is een exponent van zijn tijd en moet ook meegaan met zijn tijd. Willen tradities zoals het carnaval overleven, dan zullen ze noodgedwongen ook moeten openstaan voor verandering. Tegelijkertijd is het belangrijk om de historische achtergronden van de lokale viering te onderzoeken. Zonder kennis van de historiek, de betekenis en de functie van het volksfeest is het moeilijker om aankomende generaties warm te maken voor deze traditie. Naast enthousiaste (jonge?) feestvierders en traditiedragers, die de traditie actief beleven, heeft het carnaval dus ook nood aan ‘bezonnen’ meedenkers die de koers van het ‘narrenschip’ doorheen de woelige hedendaagse baren moeten bewaken. Heemkundigen zijn zonder twijfel gedegen kapiteins...

Theo Fransen
Th.fransen@telfort.nl

1 T. Fransen en S. Mattheijssen, *Het carnavalsboek. Van lentefeest tot festival*. Het boek is enkel online te bestellen: www.hetcarnavalsboek.nl.
2 Zie onder meer ook: T. Fransen en G. Gommans, *Alaaf. Carnaval in Nederland en België* (Utrecht 1983).

Lokale erfgoedorganisaties kunnen via erfgoedzorg werk maken van een toekomst voor de carnavaltraditie!

In 2010 werd het carnaval van Aalst toegevoegd aan Unesco's Representatieve Lijst voor het Immaterieel Cultureel Erfgoed van de Mensheid. Dat betekent niet dat het carnaval van Aalst beter is dan alle andere carnavals in Vlaanderen. Het zegt wel iets over de manier waarop de mensen van Aalst ervoor zorgen dat hun carnaval wordt doorgegeven aan volgende generaties. Daarbij gaat het vooral over technieken, tradities en betekenissen. Want carnaval is immaterieel erfgoed bij uitstek: een groot deel van de wagens verdwijnt na de stoet. Wat telt is het lange productieproces, het plannen en uiteraard: de maatschappijkritiek. Als 'feest van de omgekeerde wereld' heeft carnaval een geschiedenis van eeuwen, maar wist het zich steeds aan te passen aan de tijd. In onze hoog gemediatiseerde samenleving speelt carnaval nog steeds haar kritische rol. Politieke toestanden, (inter)nationale taboes, bekende personen en maatschappelijke gevoeligheden worden steevast op de korrel genomen. Dat is wat carnaval in essentie niet-tastbaar maakt en waarom het past in Unesco's politiek rond immaterieel cultureel erfgoed.

Die politiek is behoorlijk recent. Na decennia debatteren werd in 2003 de *Unesco-conventie voor het borgen van het immaterieel cultureel erfgoed* opgesteld. Daarna ging het snel. De goedgekeurde tekst werd in recordtempo door 161 landen aangenomen. Die aanneming van de conventie brengt een paar verplichtingen met zich mee. Ieder land dat de tekst goedkeurt, moet minstens één lijst aanleggen van het immaterieel erfgoed op zijn grondgebied. In België bestaan er drie: een voor iedere gemeenschap van het land. Naast de Inventaris voor Immaterieel Cultureel Erfgoed in Vlaanderen (Inventaris Vlaanderen) bestaat er dus ook een lijst voor Wallonië en een voor de Duitstalige Gemeenschap.

Nog belangrijker dan het opstellen van lijsten, is de verplichting om in te zetten op erfgoedzorg. Erfgoedzorg omvat de vele manieren waarop mensen hun erfgoed doorgeven. Denk maar aan publicaties over een bepaalde traditie, workshops om technie-

ken aan te leren, tentoonstellingen over sleutelfiguren, educatief materiaal voor de lagere school en ga zo maar door. Van overheden wordt verwacht dat ze mensen die tradities in leven houden - de zogeheten traditiedragers - ondersteunen, trainen en adviseren. Maar erfgoedzorg overnemen mogen overheden niet. Zonder maatschappelijk draagvlak wordt immaterieel erfgoed immers een holle doos.

Carnaval te Blankenberge in 1953 © LECA

In diezelfde logica vraagt Unesco om nationale lijsten van onderuit te laten groeien. De aanvraag voor de Inventaris Vlaanderen moet komen van de mensen die het erfgoed uitoefenen, dus niet van officiële instanties. In het geval van carnaval zijn dat bijvoorbeeld carnavalsverenigingen, scholen, heemkundige kringen of zelfs het grote publiek dat deelneemt aan het feest. Een mooi voorbeeld van hoe dat concreet in zijn werk gaat, vind je in Blankenberge. Daar groepeerden verschillende mensen met een hart voor carnaval zich in een werkgroep. De werkgroep kwam op geregelde tijdstippen bijeen en boog zich over een van de belangrijkste criteria om erkend te worden als immaterieel erfgoed: het opstellen van een erfgoedzorgplan. Daarin wordt duidelijk uitgelegd hoe de groep wil inspelen op de uitdagingen van morgen. Ze maakten eerst een stand van zaken op. Wat liep goed, wat dreigde fout te lopen en wat wilden ze zeker doorgeven? Daarna stippelden ze acties uit om op korte en lange termijn het Blankenbergse carnaval levensvatbaar te houden. De kracht van de werkgroep lag en ligt nog steeds in haar diversiteit: naast carnavalisten maken ook vertegenwoordigers van de middenstand, het publiek, de heemkundige kring, verzamelaars, het plaatselijke archief en het stads-personeel deel uit van de groep. Hun inspanningen werden beloond. In 2012 werd carnaval Blankenberge toegevoegd aan de Inventaris Vlaanderen. Ook de Bommelsfeesten viel diezelfde eer te beurt.

De erfgoedgemeenschap achter dit feest werkte eveneens een erfgoedzorgplan uit dat jaar na jaar uitgevoerd wordt.

Het is niet vanzelfsprekend om een plaats te veroveren op de Inventaris Vlaanderen. Ieder dossier wordt beoordeeld door een commissie. Die is op zoek naar voorbeeldtrajecten waar andere groepen iets van kunnen leren. De criteria zijn strikt. Is het erfgoedzorgplan realistisch en haalbaar? Is het doordacht? En vooral: wordt het gedragen door de mensen om wie het gaat? Weten de liefhebbers van het plaatselijke carnaval bijvoorbeeld dat er een aanvraag wordt ingediend? Waren ze betrokken bij het dossier? En willen ze actief meewerken aan de uitvoering van het erfgoedzorgplan?

Veel groepen kiezen er voor om eerst te werken aan erfgoedzorg en pas later te kijken of opname op de Inventaris Vlaanderen haalbaar en wenselijk is. Op zich is dat een goede evolutie. Het doel van de Unesco-conventie is immers het verbeteren van de zorg voor levend erfgoed. De lijsten zijn maar een middel om dat doel te bereiken. Gelukkig staan traditiedragers er niet alleen voor. Ze kunnen een beroep doen op de diensten van een uitgebreid netwerk van professionele organisaties die gespecialiseerd zijn in erfgoedzorg. Zo begeleidt LECA iedereen binnen het domein van feesten en rituelen, terwijl Heemkunde Vlaanderen vooral heemkundige kringen, lokale archieven en musea adviseert.³ Deze organisaties helpen groepen bij het samenstellen van erfgoedzorgplannen, brengen hen in contact met andere erfgoeddragers en maken hen wegwijs in het complexe erfgoedveld.

Hulp uit heemkundige hoek

Per definitie kunnen heemkundige kringen of lokale documentatiecentra geen erkenningsdossier voor carnaval indienen. Zonder de carnavalisten of andere traditiedragers heeft dat immers weinig zin. Maar ze kunnen wel een belangrijke rol spelen in het onderzoeken, documenteren en zichtbaar maken van de carnavalstradities in de streek. Ze kunnen carnavalsgroepen attent maken op het bestaan van het immaterieel erfgoedbeleid en samen met hen de stap zetten naar erfgoedzorg. Volgens Unesco kan die erfgoedzorg bestaan uit identificatie, documentatie, wetenschappelijk onderzoek, bewaring, bescherming, promotie, versterking, overdracht en revitalisering. Een aantal van die taken loopt opvallend gelijk met de structurele wer-

king van heemkringen. Door de krachten te bundelen kunnen carnavalisten en heemkundigen elkaars werking bijgevolg wederzijds versterken.

Carnaval te Halle in de jaren 1980 © LECA

In Blankenberge leverden de vrijwilligers van het Stedelijke Heemkundig Centrum De Benne bijvoorbeeld een belangrijke bijdrage aan de acties om de lokale carnavalstraditie te laten voortbestaan. Deze groep vrijwilligers neemt namelijk het verzamelen en inventariseren van het documentair archief van de stad op zich. Dat archief bevat ook diverse stukken met betrekking tot het Blankenbergse carnaval. Het centrum spoorde onder meer foto's, persartikels, medailles en carnavalsaffiches op, wat sterk bijdroeg tot het documenteren van de lokale carnavalstraditie. In Aalst zijn het vooral de carnavalsverenigingen zelf die de traditie documenteren. Via mini-documentaires leggen traditiedragers bij elke editie zelf het carnavalsweekend en de voorbereidingen die daaraan vooraf gaan, vast. In de geest van de Unescoconventie gebeurt het documenteren er van onderuit. Toch betekent dat niet dat heemkundigen ook daar geen rol bij zouden kunnen spelen. Een heemkundige kring kan carnavalsgroepen bijvoorbeeld wijzen op het belang van goede bewaaromstandigheden, of meewerken aan het inventariseren of digitaliseren van oud beeldmateriaal.

Ook via onderzoek kunnen heemkringen een belangrijk inbreng hebben op het vlak van erfgoedzorg rond carnaval. Als experts op het vlak van lokale geschiedenis zijn heemkundigen vaak erg goed op de hoogte van plaatselijke gebruiken en verwerven zij inzicht in de betekenis en herkomst ervan. De nieuwe databank van Heemkunde Vlaanderen met heemkundige artikels uit Vlaanderen, www.heemkundeartikels.be, toont duidelijk aan

dat heemkundigen al uitgebreid gepubliceerd hebben over carnaval en de bijhorende gebruiken. Voor de erfgoedgemeenschappen rond lokale carnavalsvieringen kan dergelijke kennis heel waardevol zijn. Informatie over het verleden van de traditie kan immers helpen om te begrijpen hoe zij geëvolueerd is en waar de huidige vorm en betekenis vandaan komen. Dergelijke informatie kan erg waardevol zijn bij het uitdenken van acties op maat. Omgekeerd maakt de link naar de hedendaagse praktijk het werk van heemkundigen actueler en verbindt een dergelijke wisselwerking heemkringen nauwer met de gemeente waarin zij actief zijn.

Met de kennis die via documentatie- en onderzoekswerk verzameld wordt als aanzet kunnen bovendien gericht bijkomende erfgoedzorgmaatregelen genomen worden. In Blankenberge werd deze mogelijkheid al ten volle benut. Met de opgespoorde archiefstukken werden in Heemkundig Centrum de Benne al meermaals tentoonstellingen over carnaval georganiseerd. Dergelijke initiatieven kunnen niet alleen helpen om over de lokale traditie te communiceren, maar laten ook toe het onderwerp bij nieuwe doelgroepen onder de aandacht te bren-

gen en zodoende het draagvlak voor de traditie te vergroten. Daarnaast kunnen heemkundigen ook lezingen, artikelen en publicaties of infodagen inzetten om een traditie te helpen ontsluiten voor een ruimer publiek.

Wat voor de ene carnavalsvereniging of heemkundige kring werkt, kan bovendien ook inspiratie bieden voor anderen die eveneens werk willen maken van een duurzame toekomst voor hun carnaval. Dat kennisdelen rond erfgoedzorg verrijkend kan zijn, is ook het centrale idee achter www.immaterieelerfgoed.be. Op deze website met interactieve databank kunnen traditiedragers kenbaar maken wat zij doen om hun traditie door te geven. Zo kunnen anderen putten uit hun ervaringen en maatregelen die succesvol bleken, vertalen naar hun eigen werking. Bovendien komt zo ook de diversiteit van een breed verspreid erfgoedelement tot uiting.

Emmie Segers en Liesbet Depauw
LECA vzw

3 Zie voor meer informatie het immaterieel-cultureel- erfgoednetwerk: E. Janssens, 'Van ambachten tot Sinterklaas en Zwarte Piet. Immaterieel cultureel erfgoed in de lokale erfgoedpraktijk', *Bladwijzer*, 9 (2013); F. Vantomme, 'Hoe hedendaags en dynamisch erfgoed kan zijn. Transmissie van Immaterieel Cultureel Erfgoed (ICE)', *Tijd-Schrift*, 3 (2013) 31-45.